

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
Вип. 15. 2011. С. 257–279.

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Олександр СИТНИК, Андрій БОГУЦЬКИЙ,
Руслан КОРОПЕЦЬКИЙ, Олена ТОМЕНЮК,
Марія ЛАНЧОНТ, Ярослав КУСЯК,
Тереза МАДЕЙСЬКА**

НОВІ ДАТУВАННЯ ТА ГЕОЛОГІЧНО-АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ ПРОНЯТИН*

Кожна археологічна пам'ятка є “відкритою системою”, в яку необхідно час від часу вносити корективи та доповнення. Серед палеолітичних стоянок найбільше значення мають ті місцезнаходження, на яких можливо вести повторні польові обстеження і розкопки, геологічні і загалом природничі дослідження (стратиграфічні, мінералогічні, малакологічні, палінологічні та ін.). Такі “оновлені дослідження” на базі нових методик і технологій дозволяють уточнити низку спірних положень хроностратиграфії, планіграфії культурних решток, техніко-типологічних характеристик інвентарю тощо.

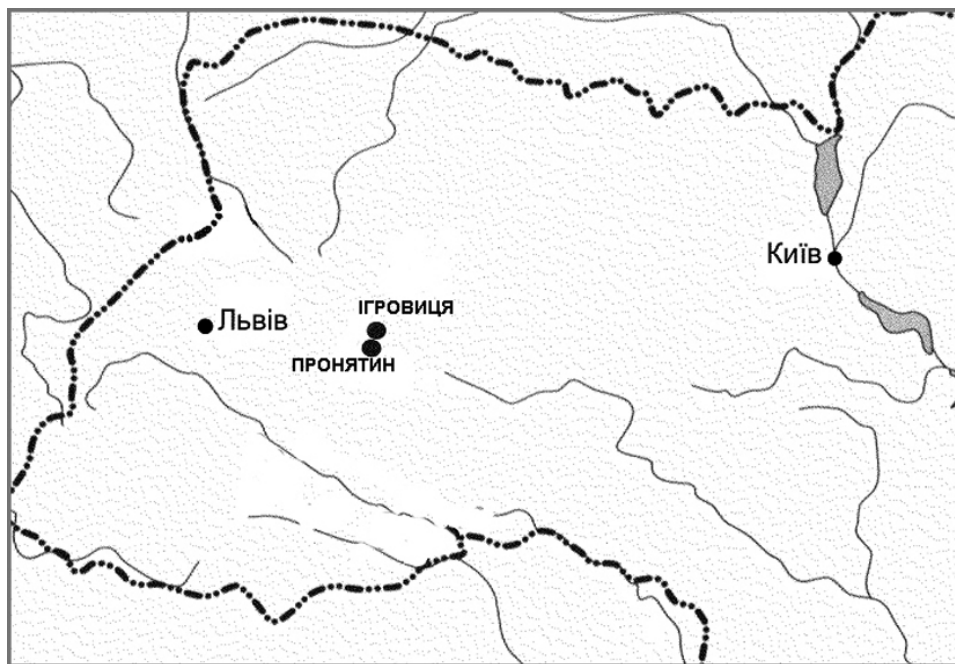

Рис. 1. Карта західної частини України. Місце розміщення палеолітичних пам'яток Пронятин та Ігровиця I

Fig. 1. Map of West of Ukraine. Place of localization of Paleolithic sites of Proniatyn and Ihrovytsia I

Власне під таким кутом зору колектив археологів, геологів, палеозоологів та інших спеціалістів знову повернувся до проблем геологічної позиції та датування муст'єрського культурного шару стоянки Пронятин. Саме тому головним завданням експедиційного сезону 2010 р. стали додаткові дослідження геологічних розрізів з виразною стратиграфією, що

* Робота підготовлена в рамках проектів “Podstawy fenomenu trwałego osadnictwa paleolitycznego w strefie podkarpacko-podolskiej”, Nr N N306 426234 pt., та “Paleolityczna ekumena strefy pery- i metakarpackiej – studium zmian środowiska zachodniej Ukrainy i południowo-wschodniej Polski w plejstocenie i ich wpływu na pierwotne osadnictwo oraz szlaki migracji (na podstawie stanowisk lessowych i jaskiniowych)”, nr 691-N/2010/0, Ukraina

зумовило і методику польових досліджень, яка полягала у дуже ретельному вивченні окремих ділянок стоянки та співставленні їх поміж собою.

В останні 20 років під час польових робіт Палеолітичної експедиції Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України разом із археологами беруть активну участь представники природничих наук з України і Польщі. Зокрема, на пам'ятці Пронятин у 2010 р. працювали проф. А. Богущкий (Львів), проф. М. Ланчонт (Люблін), проф. Т. Мадейська (Варшава), д-ри Магда і Мацей Крайцажи (Варшава), доц. Р. Дмитрук, асп. О. Томенюк (Львів) та інші.

Історична довідка. Пам'ятка розміщена в центральній частині Тернопільщини (рис. 1, 2; фото 7, 8), на правому березі р. Серет. Археологічні матеріали зафіксовані за 800 м на північний схід від с. Пронятин, за 5 км від північних околиць Тернополя, в ур. Гора Круча (рис. 3). Сьогодні с. Пронятин входить у міську зону обласного центру м. Тернопіль.

Стоянка знаходиться у верхній частині крутого привододільного схилу, на висоті приблизно 20–30 м над рівнем заплави ріки (рис. 3). Біля підніжжя Кручі до 1976 р. знаходився Великоглибочецький цегельний завод. У 1969 р. в кар'єрі цегельні на глибині 3–4 м від рівня сучасної поверхні виявлено два бивні мамонта, уламки кісток північного оленя та первісного коня. Разом із залишками плейстоценової фауни знайдено кілька крем'яних сколів, на основі яких пам'ятку датовано періодом пізнього палеоліту. Під назвою “Великий Глибочок” пункт увійшов у наукову літературу [Савич, 1969; 1975, с. 124, рис. 37; 79; 316, с. 60].

Мустьєрське місцезнаходження Пронятин відкрите розвідками О. Ситника у 1977 р. Підйомний матеріал виявлений у привершинній частині схилу гори, на віддалі 60–80 м від остеологічних знахідок 1968–1969 років. На поверхні суглинків знайдено 35 крем'яних виробів. Пам'ятка досліджувалася Тернопільською палеолітичною експедицією Тернопільського краєзнавчого музею у 1977–1981, 1984, 1985 роках [Сытник, 1978; 1980; 1985; 1985а, 1989; 1994; Ситник, 2000, Stepanchuk, Sytnik, 1999; Степанчук, Сытник, 2004].

Культурний шар пам'ятки залягає у породах надгоришської (надмезинської, надприлуцької) соліфлюкційної пачки. Археологічні матеріали приурочені головню до верхньої і середньої частин цього прошар-

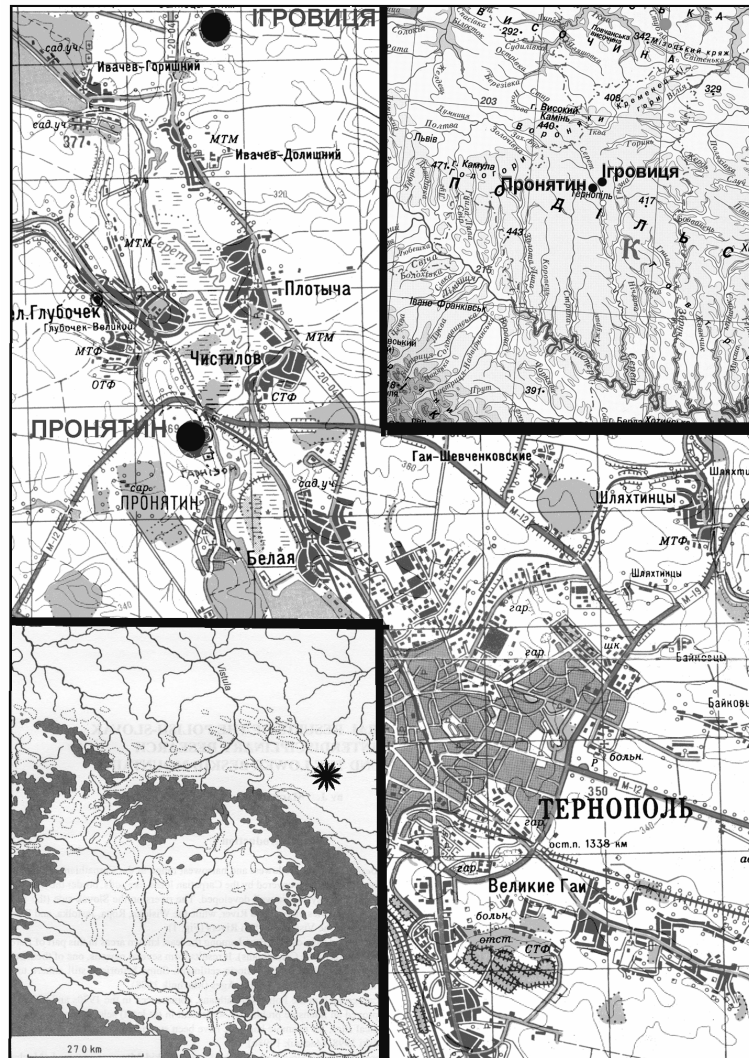

Рис. 2. Карта Тернопільської області. Місце розміщення палеолітичних пам'яток Пронятин та Ігровиця I

Fig. 2. Map of Ternopil region. Places of situation of Paleolithic sites Proniatyn and Ihrovytsia I

ку, хоча зустрічаються і в нижній. Нижче залягає зруйнований горохівський (мезинський) викопний ґрунтовий комплекс (рис-вюрм – вюрм I), під яким нашаровуються середньоплейстоценові леси (рис. 4А, фото 6, 7).

Хронологічно пам'ятка співставляється з такими стоянками Східноєвропейської рівнини, як Суха Мечетка [Замятин, 1961], Хотильове [Заверняев, 1978], Королеве, шар III [Кулаковская, 1989, 2003, 2009].

Визначення абсолютної хронологічної дати за термолюмінісцентним методом проводилось у лабораторії Інституту геологічних наук НАН України (В. Шовкопляс, відділ геології антропогену). Відклади верхньоплейстоценового лесу над культурним горизонтом датовано 85 ± 7 тис. р. тому.

Потужність культурного шару по вертикалі складає 20–30 см (переважна частина археологічного матеріалу), інколи до 45 см. У залежності від потужності верхніх нашарувань глибина залягання горизонту знахідок на різних ділянках розкопу коливається від 2,3–2,6 до 3,1–3,4 м.

Планіграфія. За 7 польових сезонів розкопано 500 м^2 на площі суцільного розкопу і 20 м^2 на площі 5-ти шурфів ($2 \times 2 \text{ м}$), що були закладені з метою визначення умов залягання культурного шару і характеру розповсюдження знахідок. На дослідженій ділянці виявлено 6410 екз. крем'яних виробів, окремі остеологічні знахідки викопних тварин, розсіяні вуглики від вогнищ і знахідки первісного мистецтва.

Інтенсивний виробничий комплекс знаходиться на майже горизонтальній ділянці західної частини розкопу (квадрат 15–А), займає площу ледь більшу 4 м^2 . У прошарку потужністю 20 см виявлено 846 кременів, що у технічному аспекті є характерними для місць первинної і вторинної обробки сировини та напівфабрикатів.

Крім цього, зафіксовано ще кілька скупчень археологічного матеріалу, але не таких інтенсивних. Вони “розкидані” по всій ділянці розкопу і, ймовірно, насправді були місцями, де первісні майстри здійснювали розщеплення заготовленої сировини (рис. 4Б).

Про незначне зміщення культурного шару говорить також факт наявності локалізованих місць із розсіяними вугликами від вогнищ. Вони знаходяться головно у східній частині розкопу. Це невеликі округлі ділянки культурного горизонту діаметром 0,8–1,3–3,0 м, що на всю товщину (до 30 см) пронизані залишками дрібних вугликів і попелу. Не викликає сумніву, що в цьому випадку ми спостерігаємо вертикально зміщені, розмиті й деформовані залишки вогнищ.

Фауна. У заповненні культурного шару виявлено порівняно мало остеологічних решток, але вони дають уявлення про характер викопного фауністичного комплексу.

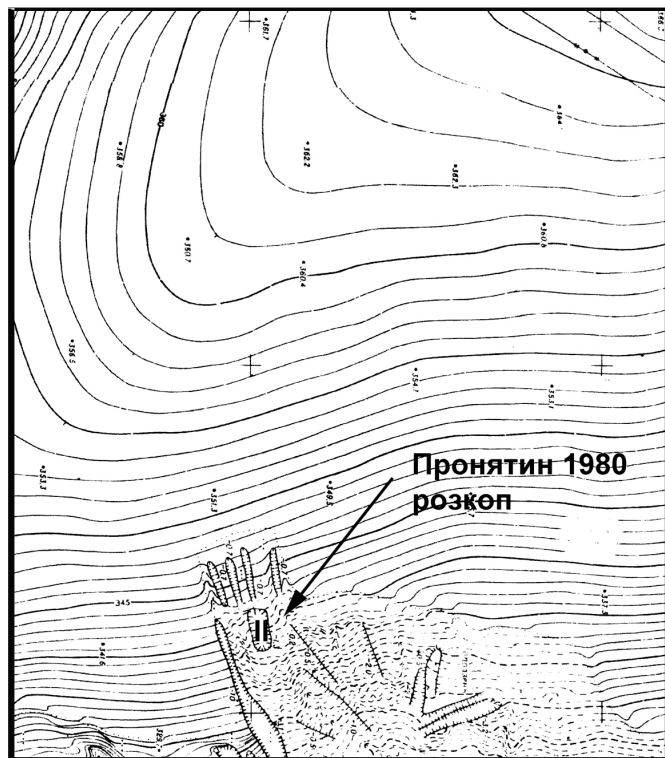

Рис. 3. План розташування стоянки Пронятин. Дослідження 1980 р.

Fig. 3. Plan of situation of site Proniatyn. Researches, carried out in 1980

Палеонтологом Н. Белан (м. Київ) визначено такі види тварин:

- мамонт (*Mammuthus primigenius* Blum) – фрагменти трубчастих кісток, бивнів;
- кінь викопний (*Eguus eguus* Pidop) – фрагменти зубів, кістки;
- носоріг волохатий (*Coelodonta antiquitatis* Blum) – 8 фрагментів зуба;
- олень північний (*Rangifer tarandus* L.) – фрагменти рогу, трубчасті кістки;
- зубр первісний (*Bison primigenius* Boj.) – фрагмент променевої кістки.

Зазначені види ссавців трапляються у культурних шарах більшості мустьєрських пам'яток Західної України. Отже, теріофауна Пронятин належить до мамонтового фауністичного комплексу, що домінував на Поділлі у кінці середнього – на початку верхнього плейстоцену.

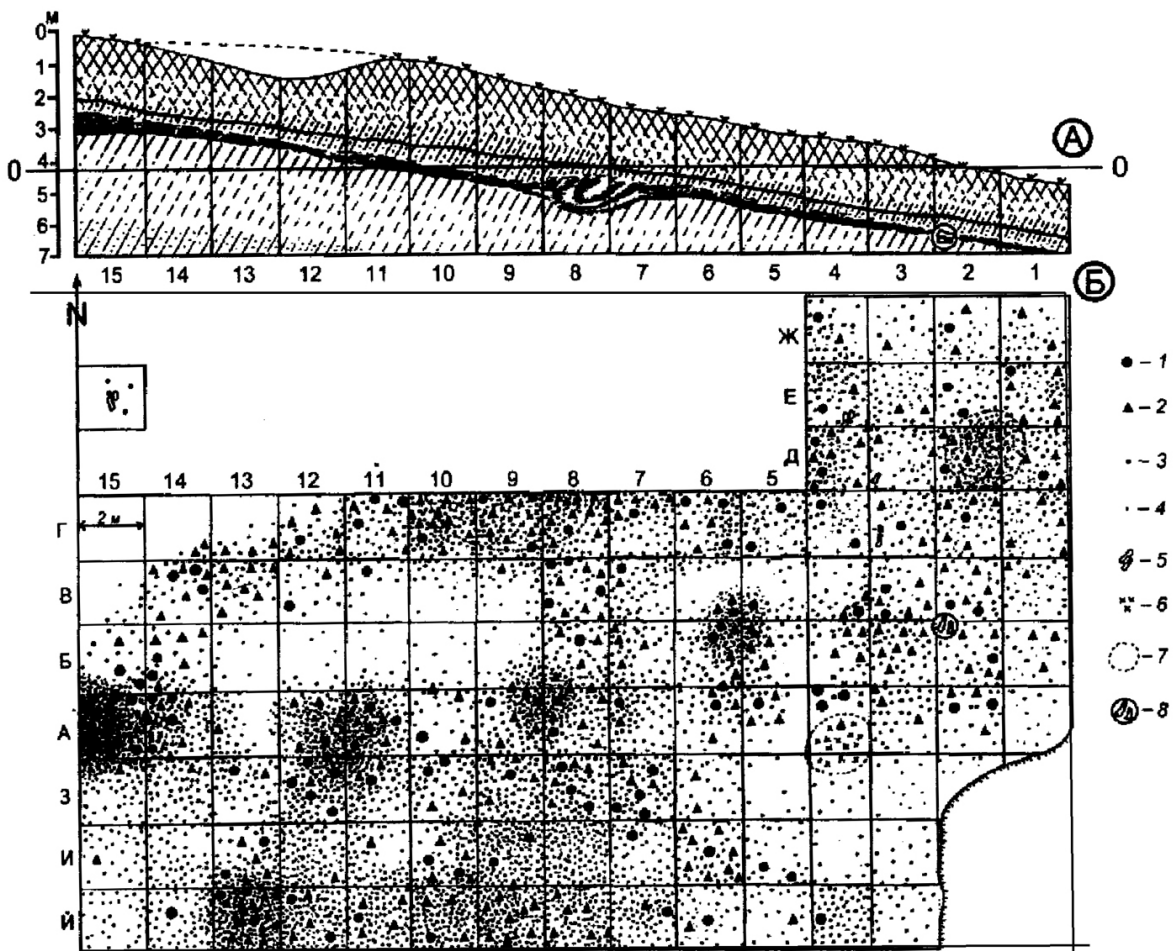

Рис. 4. Профіль (А) та план (Б) розкопу І палеолітичної пам'ятки Пронятин. 1985 р. Чорна смуга на перерізі – рівень залягання культурного шару середнього палеоліту. 1 – нуклеуси; 2 – знаряддя праці; 3 – відщепи і пластини; 4 – дрібні сколи; 5 – фауністичні рештки; 6 – вуглики від вогнищ; 7 – скупчення вугликів; 8 – кістка зубра із гравіруванням

Fig. 4. Profile (A) and plan (B) of excavated area I of Paleolithic site Proniatyn. 1985. Black strip on the section – level of deposition of cultural layer of Middle Paleolithic. Conventional marks: 1 – cores; 2 – tools; 3 – flakes and blades; 4 – small blanks; 5 – faunal remains; 6 – coal from the hearth; 7 – small pieces of coal; 8 – bison bone with engraving

Сировина. Використовувався високоякісний кремій із місцевих туронських відкладів верхньої крейди. Спеціальних запасів сировини у заповненні культурного горизонту не виявлено.

Враховуючи розміри і морфологічні ознаки більшості нуклеусів початкової стадії розщеплення, треба вважати, що головною заготовкою була овальна, трохи сплюснена конкреція розмірами приблизно $10 \times 7 \times 4$ см. Таке припущення підтверджується характером сколів-заготовок і відходів виробництва. На розломі кремінь чорний, темно-сірий, інколи світло-сірий. Кілька виробів виготовлено з жовто-коричневого (медового) кременю, відклади якого епізодично зустрічаються на території Поділля. Найближчі виходи крем'яної сировини знаходяться 5–7 км північніше від пам'ятки, у відслоненні крейдових відкладів правого берега Серету.

Стан збереження археологічних матеріалів добрий. Як уже зазначалось, обкатування, надщерблення, люстражу чи слідів звітнення на поверхні крем'яних виробів не спостерігається. Незначним відсотком представлені вироби з механічними розломами та надщербленнями, що виникали після відокремлення сколів. Більшість з них – закономірні розломи, що утворюються у процесі розщеплення сировини.

Загалом пам'ятка Пронятин належить до відкритих місцезнаходжень з порівняно добре збереженим кам'яним комплексом.

Дослідження 2010 р.

Для вияснення і уточнення різних стратиграфічних аспектів залягання археологічних матеріалів культурного шару середнього палеоліту Пронятин в 2010 р. закладено кілька прирізок та шурфів навколо уже розкопаної площі розкопу 1978–1985 років (рис. 5).

Вибір ділянок-прирізок диктувався як рельєфом самої ділянки схилу гори, так і потребами порівняльного аналізу різних частин профілів, де присутні артефакти і де проходить границя стародавнього поселення. Власне потреби нового палеогеографічного аналізу пам'ятки спонукали нас повернутися до вивчення стратиграфії пам'ятки з новітніх наукових позицій із застосуванням різних природничих аналізів, насамперед, датування ТЛ, гранулометричного, хімічного та ін.

Отже, розкоп I попередніх років знаходиться в середній частині схилу гори Кручі, на межі порушених плейстоценових відкладів (в нижній частині розкопу), де проходила границя кар'єру колишньої цегельні (рис. 8). З північного боку

ділянка стародавнього поселення також повністю знищена кар'єром. Таким чином, межі поселення можна окреслити лише з південної та західної сторін.

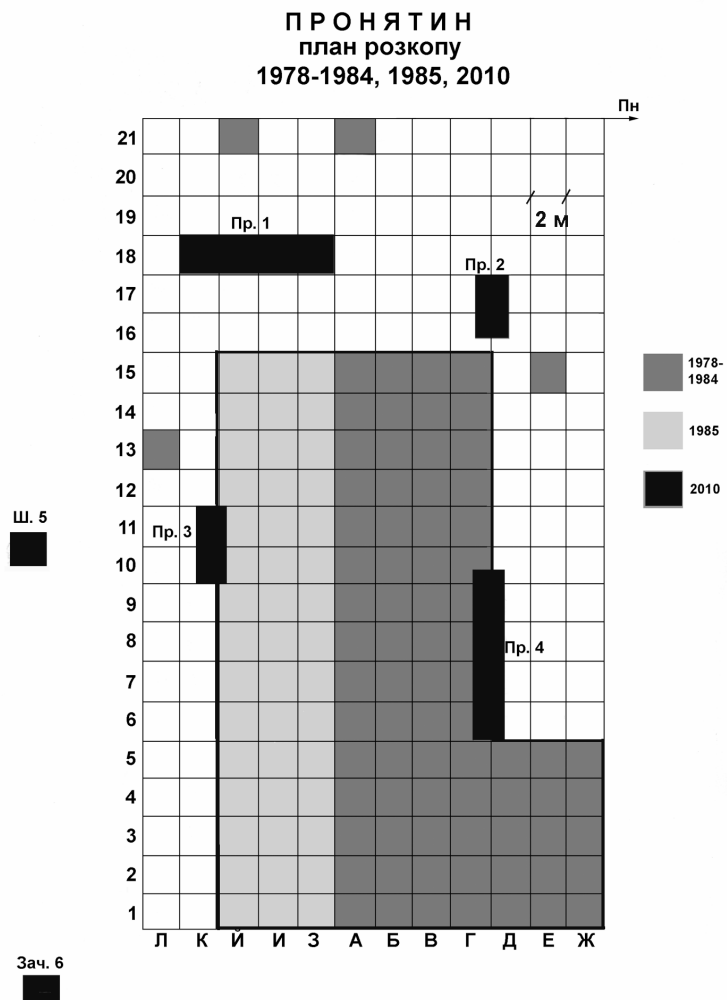

Рис. 5. Пронятин. Схема розкопу I та досліджені у різні роки ділянки

Fig. 5. Proniatyn. Scheme of excavated area I and territories researched during other seasons

Ще в кінці 1970-х років ділянка стоянки була розбита на двометрові квадрати, спроектована за сторонами світу і позначена в західному напрямку арабськими цифрами від 1 до 21, а в північному – літерами кириличного алфавіту (рис. 5).

На ранніх етапах досліджень ми робили спроби визначення границь пам'ятки, у зв'язку з чим закладено шурфи (2×2 м), за рахунок яких встановлені приблизні межі розповсюдження крем'яних решток пам'ятки, що охоплювали практично майже всю розкопану площу. Можливо, стоянка тягнулася в північний бік, де плейстоценові відклади зруйновані земляними роботами, або ж в східну сторону, ближче до ріки, але встановити це припущення практично неможливо.

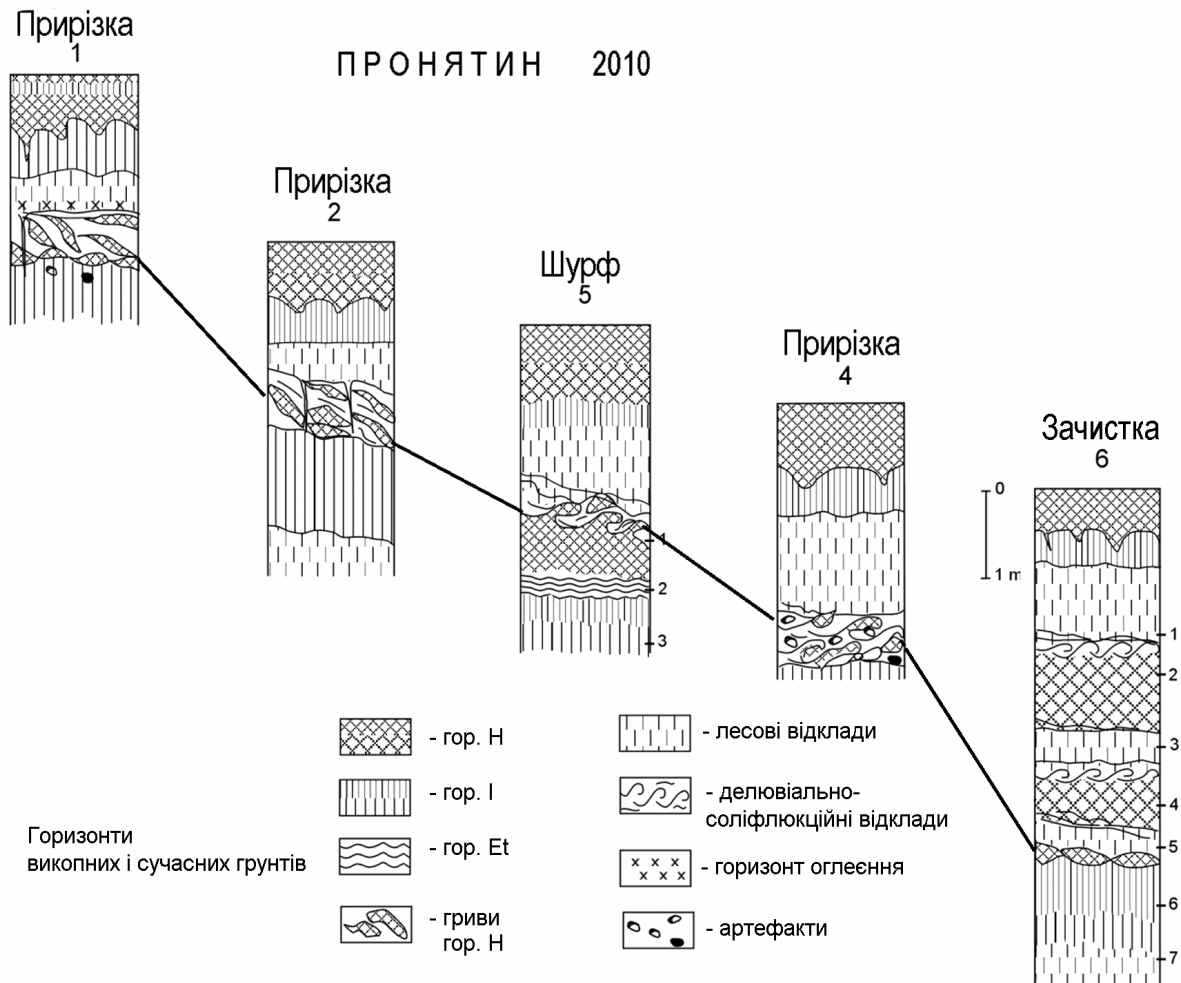

Рис. 6. Кореляційна схема прирізок 1, 2, 4, зачисток 5, 6 Пронятин. Опис в тексті

Fig. 6. Correlation scheme of added areas 1, 2, 4, sections 5, 6 of Proniatyn. Description at the text of article

Отже, в 2010 р., прив'язуючись до двометрової сітки квадратів розкопу І 1978–1985 років, закладено 4 прирізки, один шурф і одну зачистку. Треба відзначити, що з південного краю розкопу, на відстані 4 м від лінії “Л” знаходиться природний яр, який ще досить плиткий на рівні шурфа 5 (фото 7) і стрімкий глибокий (до 8 м) в нижній частині схилу, на рівні зачистки 6. Загальна схема стратиграфічної кореляції відкладів Пронятин подана на рис. 6.

Прирізка 1 закладена на відстані чотирьох метрів від західного краю розкопу І і займала квадрати 18–3, И, Й, К. Це 8 м² розкопу глибиною 3 м від рівня сучасної поверхні.

Прирізка 2 закладена в північно-західному куті розкопу в квадратах 16–17–Г–Д, захоплюючи лише частину з цих квадратів.

Прирізка 3 знаходиться у верхній частині розкопу 1985 р. і займає половину квадратів 10–11–К. Вона “врізана” в стінку минулого розкопу і відтворює стратиграфічні особливості залягання культурного шару власне у верхній половині розкопу.

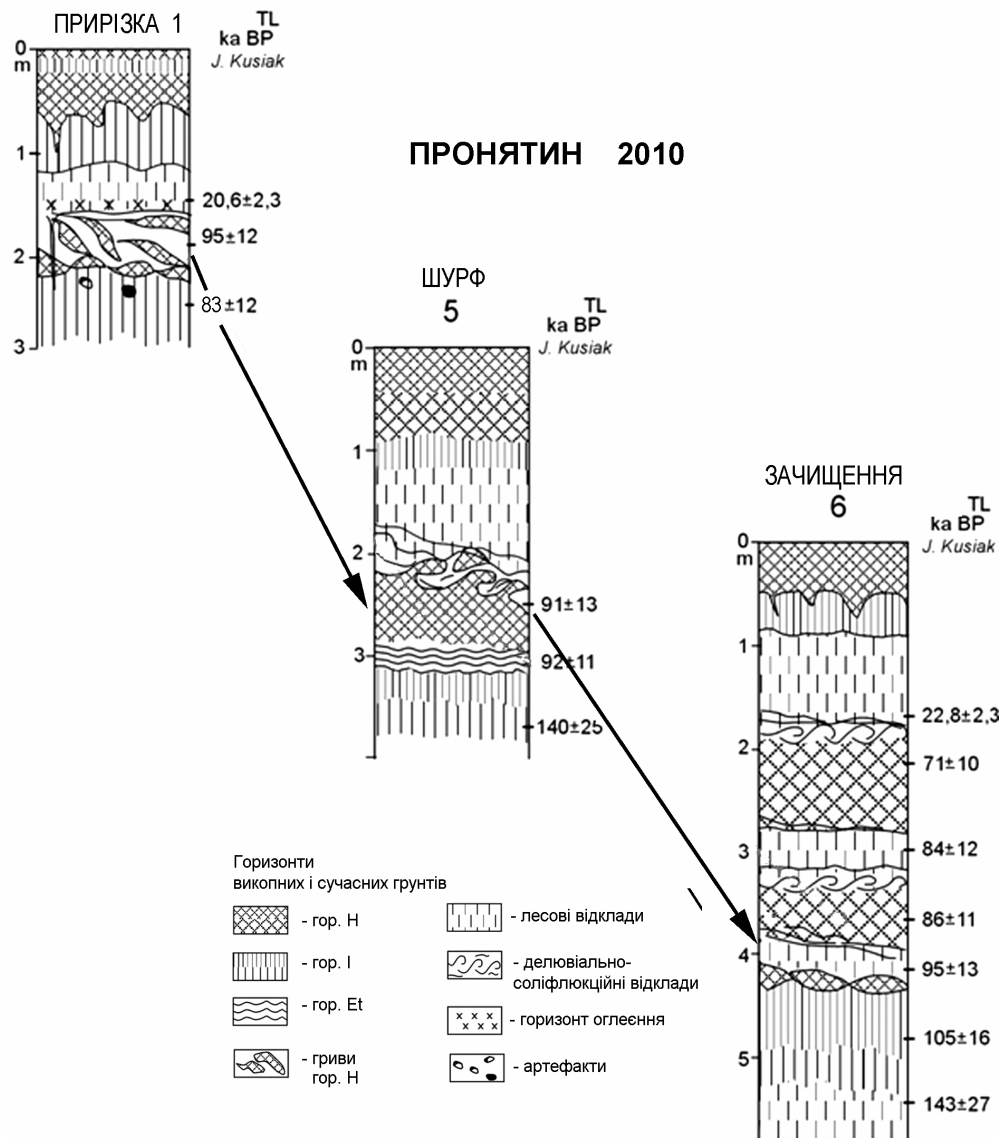

Рис. 7. Розрізи Пронятин: прирізка 1, шурф 5 і зачистка 6 з ТЛ датами, отриманими у 2010 р. Опис в тексті

Fig. 7. Scheme of stratigraphy of Proniatyn: added area 1, pit 5 and section 6 with TL-dating, obtained in 2010. Description at the text of article

Прирізка 4 є найдовшою; вона протягується із заходу на схід на 9 м і також приурочена до стінки минулорічних розкопів. Цей поздовжній переріз схилових відкладів характеризує палеогеографічні моменти в середній частині розкопу – в квадратах 6–10–Д, захоплюючи практично лише не розкопану стрічку по лінії “Д”.

Крім прирізок в реальних межах поселення ми заклали також шурф № 5, розмірами 2×2 м. Він знаходиться на відстані 5 м від південного краю розкопу, приблизно на рівні квадратів 10–11, тобто дещо вище середньої лінії розкопу І.

Ще один шурф у вигляді східчастої зачистки № 6 закладено нижче розкопу (його східного краю), в тому самому природному яру, в якому міститься і шурф № 5. Він має 1,5 м ширини і східчасто заглиблений на рівень 5–6 м від поверхні схилу.

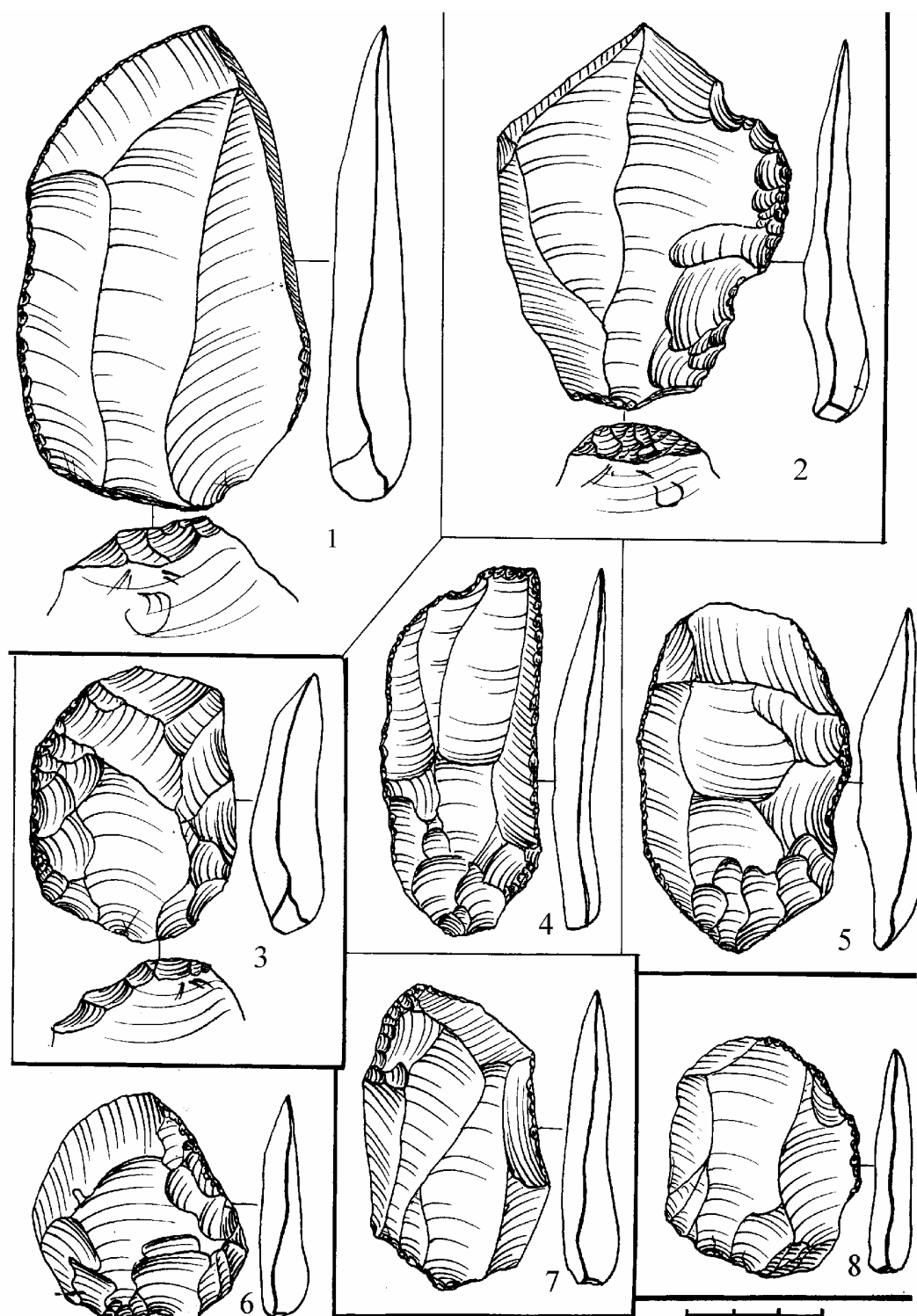

Рис. 8. Пронятин. Найтиповіші сколи левалуа з досліджень 1978–1985 років

Fig. 8. Proniatyn. Most typical Levalloise blanks from collection of 1978–1985

В шурфі № 5 і в зачистці № 6 артефактів не виявлено, що може свідчити про межу невеликого стійбища, але цей факт не є абсолютним, оскільки артефакти могли знаходитися десь поблизу, або через якийсь інтервал поширюватися далі на південь?

При описі розрізів, геологічних і палеогеографічних реконструкціях ми користувались регіональною стратиграфічною схемою перигляціальної лесово-грунтової серії західної частини

України [Богущкий, 1986, 1987; Богущкий А., Богущкий О., Волошин, 1998; Łanczont, Bogucki, 2007], а також схемою розвитку палеокріогенезу [Богущкий, 1990].

Наводимо описи розрізів Пронятин, досліджених експедицією 2010 р.

Прирізка 1. Експозиція стінки – східна (рис. 6, 7; фото 9).

0–0,2 м *Насипний ґрунт*, суглинки безкарбонатні, загального голубувато-сірого кольору (10YR7/2), з корінням рослин, дуже неоднорідні, з різким нижнім контактом.

0,2–1,2 м *Сучасний ґрунт*, чорноземний. Верх дуже денудований, антропогенно змінений.

Потужність *гумусного (H) горизонту* – 0,3 м, іноді 0,4 м. Верхніх 0,15 м (H') – суглинки темно-сірі (7,5YR2/2), ущільнені. Суглинки безкарбонатні. На окремих ділянках розкопу гумусний горизонт збережений краще, і у нижніх 0,25 м максимально він сірий (7,5YR5/1), супіщаний, макропористий, карбонатний. Характерною ознакою є інтенсивна біогенна переробленість: маса червоточин (до 2 см), кротовин (до 10 см), які заповнені як гумусним матеріалом, так і матеріалом гор. I. Нижній контакт язиковатий. Гумусні язики товщиною до 10–15 см проникають у гор. I на глибину 0,4–0,5 м і більше.

Горизонт I _{карб., кротов.} має потужність 0,6–0,65 м. Він супіщаний, темно-жовтий (10YR7/4), макропористий, з псевдоміцелієм і дутиками (до 3–4 см). Шар переповнений кротовинами (до 10 см), спальними камерами (до 25 см) і червоточинами (до 2 см). Наповнювач біоформ пухкий, з переважанням гумусованих супісків. У шарі багато плям оглеєння (до 3–4 см), є також плями озалізнєння (до 10 см і більше). На ділянках озалізнєння явний бурий відтінок порід (5YR7/4). Перехід поступовий.

1,2–1,4 м *Лес* палевий (7,5YR8/3), карбонатний, супіщаний, з псевдоміцелієм, перероблений сучасним ґрунтоутворенням. Є кротовини (до 10 см) і спальні камери (до 25 см), багато червоточин (до 2 см). Лес макропористий, відносно однорідний, з поступовим переходом.

1,4–1,6 м *Леси* суглинисті, карбонатні, голубувато-сірі (10YR7/2). Вони дуже щільні, з псевдоміцелієм, кільцями Лізиганга, а по нижньому, дуже різкому (ножовому), контакт – скупчення карбонатних конкрецій (діаметром до 4 см). Для шару характерні смуги бурого озалізнєння, які підкреслюють його складну пликативну деформованість, а також лінзи червонувато-бурих суглинків товщиною до 7 см, які також можуть бути наслідком озалізнєння. Описаний горизонт можна розглядати як глейовий – ймовірний аналог дубно.

1,6–3,2 м *Горохівський викопний ґрунтовий комплекс*. Дуже порушений делювіально-соліфлюкційними процесами.

1,6–2,4 м Потужність *гумусного (H) горизонту* встановити важко, оскільки вона змінна навіть у межах однієї стінки. Ми описуємо там, де потужність одноріднішого гор. II сягає 0,7, і навіть 0,8 м. Він суглинистий, безкарбонатний, шоколадно-коричневий (10YR4/4), щільний, розбитий окремими субвертикальними постгорохівськими тріщинами шириною до 1 см. Вони заповнені лесом і досягають дна прирізки. Де-не-де у них трапляються вторинні карбонати. Відстань між тріщинами – 0,5–0,7 м. У горизонті чимало червоточин (до 1 см і більше), кротовин (до 10 см). У наповнювачі червоточин і кротовин – лес і матеріал гор. I. Кротовини, очевидно, як горохівські, так і сучасні. У верхній частині гумусного горизонту є багато вторинних карбонатів.

Характерною ознакою шару є його деформованість, місцями явна розшарованість, особливо на стінках, орієнтованих до долини (на схід). Потужність прошарків лесу (матеріалу горизонту I ?) до 0,3 м і більше. Шаруватість горизонтальна. На схилі добре видно, що вона падає до долини під кутом до 10°. У шарі є кілька форм (палеокріогенних ?), які нагадують плями-медальйони. Це блюдцеподібні зниження до 1,5 м за простяганням, що добре підкреслюються лесом, а між ними спостерігаються діапіроподібні гребені. Глибина цих структур – до 0,7 м.

Про нижній контакт гумусного горизонту говорити важко, оскільки він розшарований і на стінці можна побачити ділянки, де він є до глибини 1,1 м від його ерозійної поверхні. Власне, ми маємо справу не з самим горизонтом, а окремими шарами з домінуванням гумусного матеріалу.

По нижньому контакті (2,4 м) – знайдено 3 артефакти (відщепи).

2,4–3,2 м (дно прирізки) *Горизонт I горохова*, розкрита потужність 0,8 м. Горизонт суглинистий. Суглинки легкі – до супісків, вони однорідніші, безкарбонатні, темно-жовті (10YR6/3), з червоточинами, заповненими світлішим матеріалом – до 1 см, місцями неясно верстуваті, що підкреслюється смугами озалізнення.

У *гумусному горизонті*, як уже зазначалось, є лінзи суглинок більш бурого кольору (10YR6/4), які можуть бути також із горизонту I.

Прирізка 2

Орієнтація стінки – східна. Експозиція південна (рис. 6, 7). Опис по найзахіднішій частині прирізки.

0–1,2 м *Сучасний чорноземний ґрунт*. Профіль диференційований. *Гумусний (H) горизонт* має потужність 0,7 м. Верхніх 0,4 м – антропогенно порушені. Горизонт суглинистий, темно-сірий, у нижній частині з буруватим відтінком (10YR3/1, 10YR6/3). Суглинки гумусного горизонту біогенно перероблені, є маса червоточин (до 2 см) і кротовин (до 10 см), заповнених гумусованими суглинками. У деяких кротовинах є уламки кераміки. Перехід у гор. I язиковатий. Гумусовані язики проникають практично через весь горизонт I.

Горизонт I також суглинистий, темно-жовтий (10YR6/4), безкарбонатний, з червоточинами і кротовинами, великою кількістю коріння рослин. Суглинки досить щільні. Нижній контакт за появою закипання із соляною кислотою.

1,2–2,1 м *Леси* палеві (10YR6/3), карбонатні, місцями оглеєні, з псевдоміцелієм (мало), плямисто озалізнені, досить вологі. Леси супіщані, на грані суглинок. Нижній контакт різкий, ерозійний. Від цього контакту розпочинаються поодинокі тріщини, заповнені лесом і білими карбонатами.

По нижньому контакті лесів трапляються мікроскиди з переміщенням по вертикалі до 3–4 см, максимально до 0,4 м.

2,1–3,8 м *Горохівський комплекс*. Явно видно його нахил на схід. Відповідно збільшується потужність надгорохівського лесу на 10–20 см. Має добре диференційований профіль.

Гумусний (H) горизонт практично повністю делювіально-соліфлюкційно перевідкладений, шаруватий у напрямку схилу, смугастий. У смугах потужністю до 10 см і більше гумусовані суглинки гор. H, а також вищезалігаючі леси смугами до 2–3 см і більше (тяжіють до приповерхневої частини гумусного горизонту). Максимальна потужність гумусного горизонту до 0,6–0,7 м.

Нижче залягає *гор. I*, який має неоднорідну будову. У гор. I – суглинки безкарбонатні, зернисті, щільні, озалізнені, червонувато-коричневі (7,5YR8/6). У нижній частині суглинки позбавлені червонуватого відтінку, вони темно-жовті (7,5YR7/4). Не виключено, що у нижній частині I гор. породи можна розглядати як змінений горохівським ґрунтоутворенням московський лес (варта). Для горизонту дуже характерні червоточини, заповнені світлішим матеріалом (до 2 см), і окремі кротовини.

Прирізка 3

Прирізка орієнтована захід-схід. Експозиція північна. Опис ведеться по квадрату 11 (кв. 11) минулої експедиції.

0–1,2 м *Сучасний ґрунт*. *Гумусний (H) горизонт* загальною потужністю 0,8 (0,9) м практично повністю антропогенно порушений (перекопаний). Він безкарбонатний, супіщаний, неоднорідний, темно-сірий до чорного (7,5 YR 3/1). Містить велику кількість кротовин і червоточин. Нижній контакт за зміною кольору, ясний.

- Горизонт I потужністю 0,2 м, супіщаний, світло-коричневий (7,5 YR 7/4), з кротовинами (до 10 см), червоточинами (до 2 см). І червоточини, і кротовини заповнені гумусованими супісками. Загальне падіння сучасного ґрунту, як і рельєфу, на схід. У східній частині пр.-3 потужність I гор. зростає до 0,5–0,6 м за рахунок зменшення потужності гор. Н. Нижній контакт за зміною кольору і появою карбонатності.
- 1,2–1,8 м *Леси* супіщані, темно-палеві (7,5 YR 8/3), досить однорідні, з поодинокими сучасними кротовинами, червоточинами, карбонатними дутиками (до 3 см) і корінням рослин. У нижній частині шару зростають щільність і оглеєння. У нижній частині спостерігається також шаруватість суглинків, яка підкреслюється смугами бурого озалізнєння. Шаруватість орієнтована у напрямку схилу.
- Нижній контакт різкий, ерозійний, місцями ножовий.
- На поверхні нижчезалягаючого денудованого горохівського комплексу є невеличкі борозенки глибиною до 0,1 м, заповнені палевим лесом.
- 1,8–2,4 м *Надгорохівська соліфлюкційна пачка* загального червонувато-бурого кольору (7,5YR6/4), безкарбонатна, є лише вторинні карбонати в тріщинах і біля них. Пачка шарувата по давньому схилу на схід під кутом 10°. Вона з темно-коричневих суглинків гор. Н, палевих лесів і червонувато-бурих супісків ймовірного гор. I Найбільші потужності (до 15 см) мають залишки гор. I. Прошарки із гумусного горизонту і лесу мають потужність рідко більшу за 3–4 см. Є поодинокі сучасні кротовини.
- На глибині 0,2–0,3 м від поверхні шару – багатий культурний горизонт. Артефакти головно крем'яні.*

Прирізка 4

Експозиція південна. Орієнтація стінки – захід-схід. Опис по найзахіднішій частині стінки (квадрат 10) – рис. 6, 7.

- 0–1,3 м *Сучасний ґрунт.* Гор. Н потужністю 0,7 м з відхиленнями, оскільки він тут практично на всю потужність антропогенно порушений, супіщаний, безкарбонатний, неоднорідний, макропористий, темно-сірий (7,5YR4/1). У нижній частині горизонту ясний жовтий (коричневий) відтінок (7,5YR5/3). Порооди містять коріння рослин. Нижній контакт язиковатий. Від нього відходять язики темно-сірого кольору на глибину до 0,5 м.
- Потужність гор. I 0,6 м. Він супіщаний, світло-коричневий (7,5YR7/3), дуже неоднорідний, переповнений червоточинами (до 2 см), кротовинами (до 10 см). Із соляною кислотою супіски не взаємодіють. Нижній контакт нерівний, за появою карбонатності, зміною кольору, зменшенням біогенної переробки.
- 1,3–2,5 м *Леси* супіщані, карбонатні, за профілем неоднорідні. У верхніх 0,55 м леси палеві (7,5YR8/3), макропористі, однорідні, з псевдоміцелієм і великою кількістю сучасних кротовин і червоточин. Нижніх 0,65 м лесів відрізняє менша біогенна переробленість, зростає щільність, значні оглеєність і озалізнєння. Є новоутворення типу кілець Лізіганга (до 2 см). Є плями озалізнєння до 5–7 см, смуги бурого озалізнєння тощо.
- Нижній контакт ерозійний, нерівний, по поверхні лінз і грив гумусованих суглинків горохова.
- Підошва лесового горизонту виразно нахилена на схід і різко незгідно залягає на деформованому горохівському викопному ґрунтовому комплексі.
- 2,5–3,1 м *Надгорохівська соліфлюкційна пачка*, яка має дуже змінну потужність, дуже неоднорідну будову і дуже змінну підошву. В нашому випадку (кв. 10) – це безкарбонатні, шаруваті суглинки, які складаються з матеріалу гор. Н, лесу і, можливо, матеріалу гор. I. Ця пачка лежить на дуже нерівній і розмитій поверхні гор. I горохова та містить культурний горизонт. Артефакти практично “плавають” у

соліфлюкційній пачці, дуже розкидані по вертикалі, на окремих ділянках лежать безпосередньо на поверхні гор. І. В кв. 10 до дна прирізки практично єдина соліфлюкційна пачка. В кв. 9 соліфлюкційна пачка практично денудована і над дном прирізки ми спостерігаємо 0,5 м добре розвиненого плитчастого червонувато-коричневого (7,5YR6/6) гор. І горохова, супіщаного, досить однорідного, безкарбонатного.

Шурф 5

Експозиція стінки північна (рис. 6, 7; фото 10).

- 0–1,3 м *Сучасний чорноземний ґрунт.*
- 0–0,9 м *Гор. Н* потужністю 0,9 м – супіщаний, у верхніх 0,2 м антропогенно змінений. Тут супіски темно-сірі, до чорних (10YR3/1), безструктурні, з корінням рослин. Перехід ясний. У нижніх 0,7 м гор. Н колір змінюється від сірого, темно-сірого (10YR4/1) до сірого з коричнюватим відтінком (10YR6/2). Супіщаний, відмитий від карбонатів, карбонати з'являються лише у найнижчій частині шару, інтенсивно біогенно перероблений (велика кількість червоточин (до 2 см), і кротовин (до 10 см)). Трапляються червоточини нічим не заповнені. Перехід за появою карбонатності і зміною кольору, поступовий.
- 0,9–1,3 м *Горизонт I_{карб., кротов.}* потужністю 0,4 м. Він супіщаний, світло-коричневий (10YR8/4), з великою кількістю кротовин (до 10 см) і спальних камер (до 20 см). Супіски пористі до кавернозних, з псевдоміцелієм, інтенсивно закипають із соляною кислотою. Є велика кількість червоточин (до 2 см), заповнених гумусним матеріалом. Нижній контакт ясний, за зменшенням біогенної переробленості.
- 1,3–1,95 м *Лес* палевий (10YR8/3), однорідний, карбонатний на усю потужність, з псевдоміцелієм, щільний. У верхній частині, правда, щільність зменшується. На усю потужність зустрічаються сучасні кротовини, їх дещо більше у пухкішій частині лесу. Нижній контакт різкий, ерозійний.
- У шурфі видно, що у східному напрямку потужність лесів дещо збільшується у зв'язку із падінням верств по давньому рельєфу.
- По підшві лесу, тобто по покрівлі нижчезалягаючої делювіально-соліфлюкційної пачки, трапляються заглиблення до 20 см глибиною і 0,5–0,7 м шириною, заповнені лесом, який містить лінзочки і прошарки порід гор. Н горохова. Шаруватість облямовуюча. Не виключено, що це залишки структур типу плям-медальйонів.
- 1,95–2,35 м *Опис зміщуємо на північну стінку шурфа.*
- Делювіально-соліфлюкційна пачка (надгорохівська).* Верстувата у напрямку схилу (на схід) під кутом 5–7°, двокомпонентна, у ній гумусовані суглинки гор. Н горохова, що залягають нижче, і леси, що описані вище. Усе змінено озалізненням і оглеєнням. Максимальна потужність окремих прошарків – до 10–15 см. Це віковий аналог порід, що вміщують культурний горизонт. Потужність пачки у різних ділянках Пронятини різна. Перехід за зростанням однорідності порід.
- 2,35–3,80 м *Горохівський викопний ґрунтовий комплекс.* Добре диференційований на генетичні горизонти.
- 2,35–2,95 м *Горизонт Н горохівського комплексу* (найбільш однорідна його частина) супіщаний, відмитий від карбонатів, темно-коричневого кольору (7,5YR5/4). У нижній частині це неясношарувата пачка, що підкреслюється включеннями підзолистої присипки. Супіски зернисті, макропористі, у нижній частині з підзолистою присипкою. Нижній контакт ясний, за зміною кольору і структури.
- 2,95–3,20 м *Горизонт Е горохівського комплексу* коричнево-білястий, на коричневому фоні (2,5YR5/2) білясті лінзочки і прошарки (5YR8/1). Максимальна товщина цих лінзочок і прошарків 1–1,5 см. Швидше за усе, ми маємо справу з плитчастістю, товщина

плиток – до 1 см. Породи безкарбонатні, гранулометрично це пилюватий пісок. Є чорні залізо-манганові новоутворення (до 3 мм). Нижній контакт нерівний. Є дрібненькі міроскиди, що може свідчити на користь кріогенного походження текстури. Загалом нижній контакт різкий, ясний.

3,2–3,8 м *Горизонт I горохівського комплексу.* Верхніх 0,5 м – *горизонт I'* – супіски червонувато-коричневі (7,5YR6/6), сипучі, оструктурені, просякнуті гідрооксидами заліза, тому щільні, безкарбонатні, у верхній частині з підзолистою присипкою. Нижній контакт за зміною кольору, поступовий.

Горизонт I'' – супіски, менш озалізовані, їхній колір світліший (7,5YR8/6), зерниста структура зберігається.

Зачистка 6

Найсхідніша частина пам'ятки Пронятин (рис. 6, 7; фото 8).

0–0,9 м *Сучасний чорноземний ґрунт.* Має добре диференційований профіль:

Гумусний (H) горизонт має потужність 0,5 м. Верхніх 0,25 м антропогенно перероблені. Це темно-сірі (7,5 YR 3/1) супіски, безструктурні, безкарбонатні, з різким нижнім контактом. Нижніх 0,25 м гумусного горизонту – супіски сірі, коричнево-сірі (7,5 YR 6/2). Вони макропористі, на окремих ділянках карбонатні, біогенно перероблені: червоточини (до 2 см) і кротовини (до 10 см). Нижній контакт виразний, іноді язичкуватий.

Горизонт I_{карб., кротов.} сучасного ґрунту має потужність 0,4 м. Він супіщаний, темно-жовтий (7,5YR8/3), макропористий. Переповнений кротовинами і червоточинами, котрі заповнені головно гумусним матеріалом, іноді брекчіюватим. Нижній контакт ясний, за зміною кольору і зменшенням біогенної переробки, нерівний.

0,9–1,8 м *Леси* палеві (10YR8/3), карбонатні на усю потужність, з поодинокими сучасними кротовинами і червоточинами. Леси супіщані, однорідні, з ясним нижнім контактом.

1,8–2,0 м *Делювіально-соліфлюкційний горизонт* над верхнім інтерстадіальним ґрунтом (одераде – ?). Це шарувата пачка з чітким падінням на схід, яка складається з прошарків супіщаного лесу і матеріалу нижчезалягаючого стадіального ґрунту. Потужність прошарків до 5 см. Шаруватість чітка, фіксується головно кольором. Лесові прошарки (світліші) взаємодіють із соляною кислотою, ґрунтові – не взаємодіють. Нижній контакт ясний.

2,0–2,9 м *Верхній ембріональний (інтерстадіальний) ґрунт.*

Гумусний (H) горизонт досить однорідний, супіщаний, безкарбонатний, коричневий (10YR6/4). Нижній контакт ясний, за зміною кольору.

2,9–3,3 м *Горизонт I.* Супіски легкі, на грані глинистих пісків, сірі, жовтувато-сірі (10YR7/2, 7/3). Вони досить однорідні, хоча у нижній частині є кілька лінз суглинків нижчезалягаючого другого стадіального ґрунту.

3,3–3,5 м *Соліфлюкційний горизонт* над другим інтерстадіальним ґрунтом. Шарувата пачка, шаруватість орієнтована по палеорельєфу (на схід). В прошарках – леси і матеріал другого стадіального ґрунту. Потужність прошарків 5–6 см. У шарі є біогліфи – світлі кільцеві освітлення (плями) на темному фоні (“зворотна леопардовість”). Діаметр плям – до 3 см. Нижній контакт за однорідністю порід.

3,5–4,1 м *Другий інтерстадіальний ґрунт.*

Гумусний (H) горизонт супіщаний, досить однорідний, безкарбонатний, коричнево-бурий (10YR6/6), з великою кількістю біогліфів у нижній половині шару. Максимальний діаметр біогліфів – понад 5 см, вони еліптичні або округлі. Нижній контакт за зміною кольору, загалом поступовий.

4,1–4,25 м *Гор. I.* складений суглинками сірими, голубувато-сірими (10YR7/2), із включеннями суглинків нижчезалягаючого гумусного горизонту третього викопного

- грунту. Нижній контакт ясний, нерівний із-за соліфлюкційної деформованості, з яскравим нахилом на схід.
- 4,25–5,50 м *Горохівський викопний ґрунтовий комплекс*
- 4,25–4,40 м *Гумусний (Н) горизонт* потужністю 0,15 м. Він суглинистий, темно-коричневий (10YR5/4), шаруватий у напрямку схилу, безкарбонатний, з яким нижнім контактом. Швидше за усе, він дуже денудований.
- 4,40–5,15 м *Гор. І'* горохова потужністю 0,75 м, супіщаний, в нижній частині переходить навіть у глинисті піски. Верхня частина гор. І' червонувато-коричнева (10YR7/6), з кротовинами діаметром до 7 см, заповненими гумусним матеріалом і прошарками гумусованих суглинків гор. Н горохівського комплексу потужністю до 2 см. Загалом вона щільна, безкарбонатна, зі смугами озалізнєння і яким нижнім контактом.
- У нижній половині гор. І' слабкіший бурий відтінок (10YR7/4), зростає однорідність порід (тут практично немає жодних вкладок), є чимало горохівських кротовин, заповнених гумусованими суглинками.
- 5,15–5,50 м *Гор. І''* потужністю 0,35 м. Складний супісками безкарбонатними, однорідними, інтенсивно оглеєними, озалізнєні, з поодинокими горохівськими кротовинами (до 7 см), заповненими як гумусним матеріалом, так і лесом, що залягає нижче. Колір шару І'' світло-бурий (10YR7/3), часто проглядається голубуватий відтінок. Тут є чимало крапкових залізисто-манганових примазок. Нижній контакт ясний, за зміною кольору.
- 5,50–5,70 м *Лес* супіщаний, палевий із зеленуватим відтінком, із-за оглеєння часто голубуватий (2,5YR7/3, 8/3), з псевдоміцелієм і смугами бурого озалізнєння.

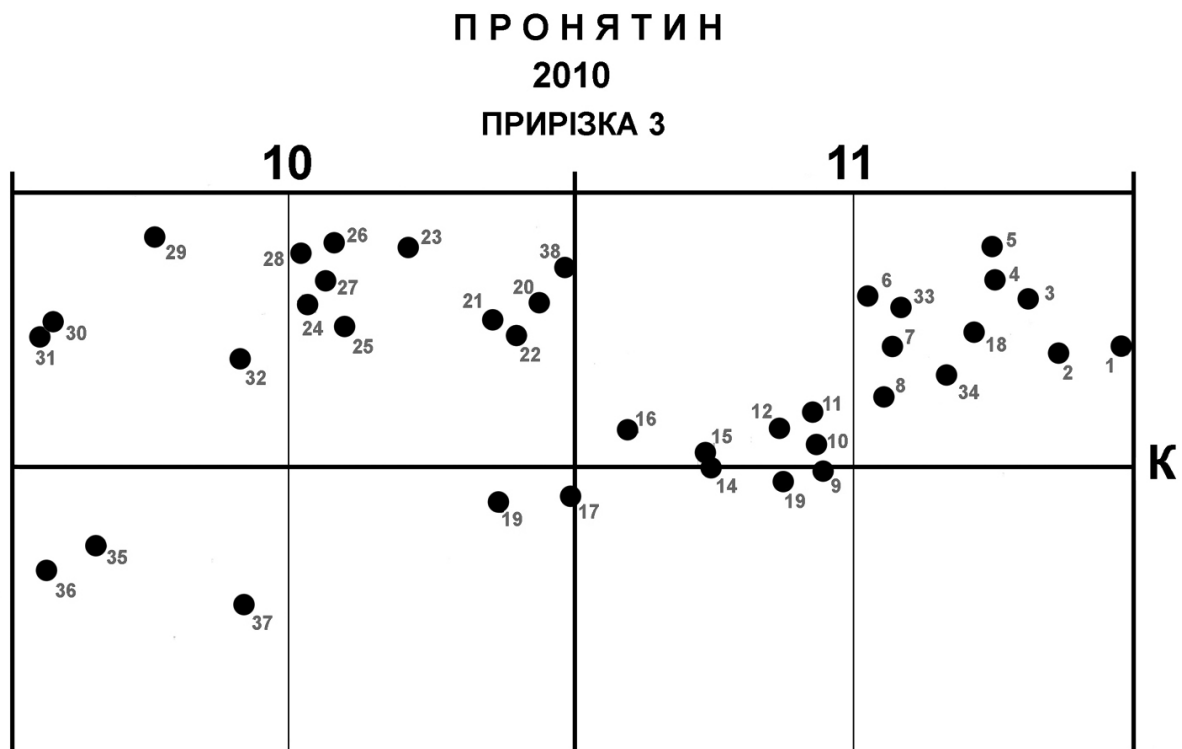

Рис. 9. Пронятин, прирізка 3. 2010. План залягання культурних решток
Fig. 9. Proniatyn, added area 3. 2010 Plan of deposition of the artifacts

Таким чином, з глибини 2,0 м до 4,4 м ми маємо комплекс інтерстадіальних ґрунтів, яскраво розвинених у розрізі Колодіїв і названих “колодіївськими” [Łanczont, Bogucki, 2007]. Усі вони відносяться до V киснево-ізотопної стадії разом з горизонтом І горохівського

викопного ґрунтового комплексу (інтервал 4,4–5,5 м). Складну будову відкладів V киснево-ізоотної стадії в Прибалтійському регіоні констатував Ю.Е. Мойський [Mojski, 1999]. Ми переконані, що Пронятин – один із найповніших і найважливіших розрізів відкладів V киснево-ізоотної стадії, де, окрім власне міжльодовикового еемського ґрунту, є ще три інтерстадіальні ґрунти (амерсфорт, броруп, одераде). Це вселяє надію, що наступить час, коли ми зможемо набагато точніше датувати вік культурних горизонтів. Ми володіємо тепер репером з прекрасними ТЛ-датами еемського і міжстадіальних ґрунтів (рис. 7). Ці дати від наймолодшої (одераде) до горизонту I горохова складають: 71 ± 10 , 84 ± 12 , 86 ± 11 , 95 ± 13 , 105 ± 16 тис. р. На жаль, в зачистці 6 відсутній культурний горизонт, а в прирізках 1, 3 й 4, шурфі 5 культурні горизонти пов'язані винятково з однією соліфлюкційною пачкою і датуються у прирізці 1 – 95 ± 12 , 83 ± 12 тис. р., в шурфі 5 – 91 ± 13 тис. р. (рис. 7).

Цілком ймовірно, що в Пронятині культурний горизонт єдиний і пов'язаний з нижнім інтерстадіальним (амерсфорт) ґрунтом V киснево-ізоотної стадії, згодом порушеного соліфлюкційними процесами.

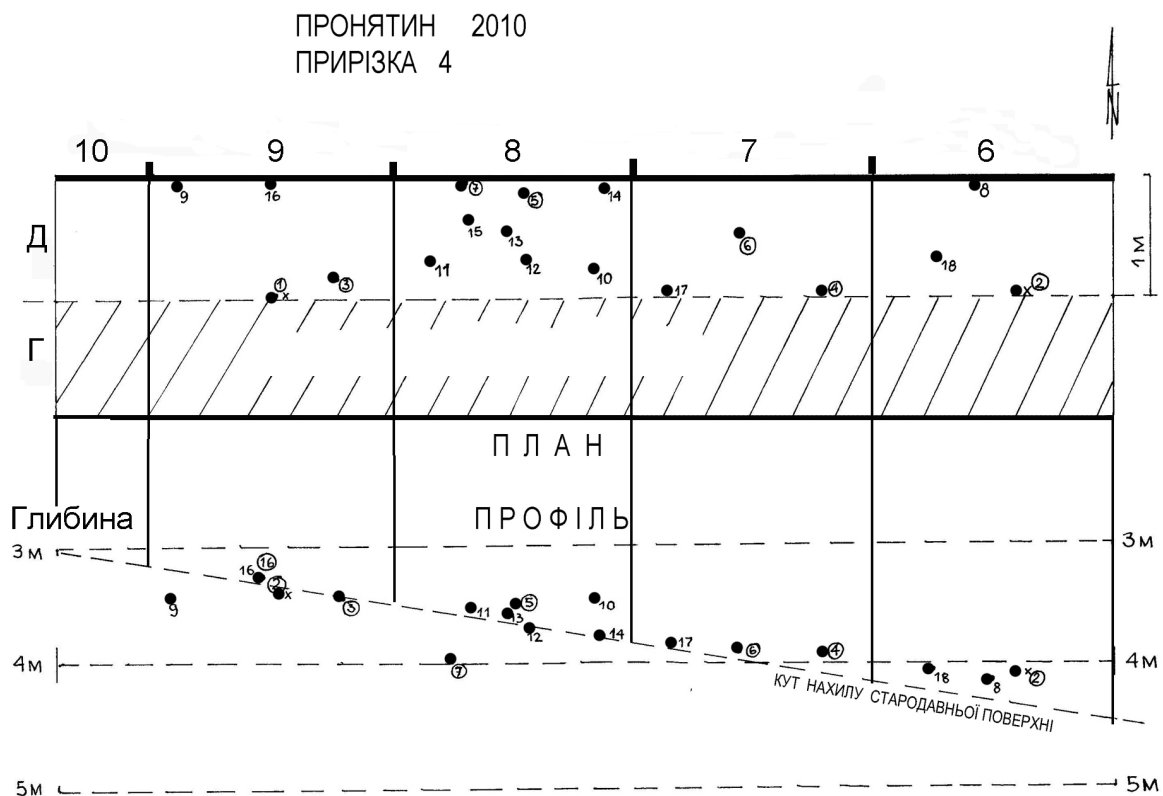

Рис. 10. Пронятин, прирізка 4. 2010. План і профіль залягання культурних решток
Fig. 10. Proniatyn, added area 4. 2010. Plan and profile of deposition of the artifacts

АНАЛІЗ АРХЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ 2010 р. ДОСЛІДЖЕНЬ

Прирізка 1. В середній частині надгорохівської соліфлюкційної пачки на площі 8 м^2 знайдено лише 4 крем'яних артефакти. Думаємо, що це не лише своєрідна периферія, але й межа стоянки у її західній окраїні (в бік вершини схилу). Знайдено 2 відщепи, один видовжений первинний скол, фрагмент крем'яної сировини (мабуть, з розвалу нуклеуса). Відщеп належить до поздовжньо-паралельних, вкороченого типу ("заломився" під час розщеплення).

Більший ($3,7 \times 5,2 \times 1,1 \text{ см}$) скол має пряму гранчасту ударну площадку, більш інтенсивну патину з боку черевця. Менший відщеп загалом трикутної форми з двосхилою спинкою, зі звуженою мікроударною площадкою, має розміри: $3,0 \times 2,8 \times 0,8 \text{ см}$. "Відщепо-пластина" –

видовжено-овальний скол розмірами 6,8×3,4×1,5 см, повністю вкритий кіркою, включаючи і ударну площадку. Природний уламок сировини має гострокутні підчотирикутні обриси (4,0×2,4×1,3 см), шоколадний відтінок кременю і досить помітний полиск-люстр від транспортування в алювіальних відкладах.

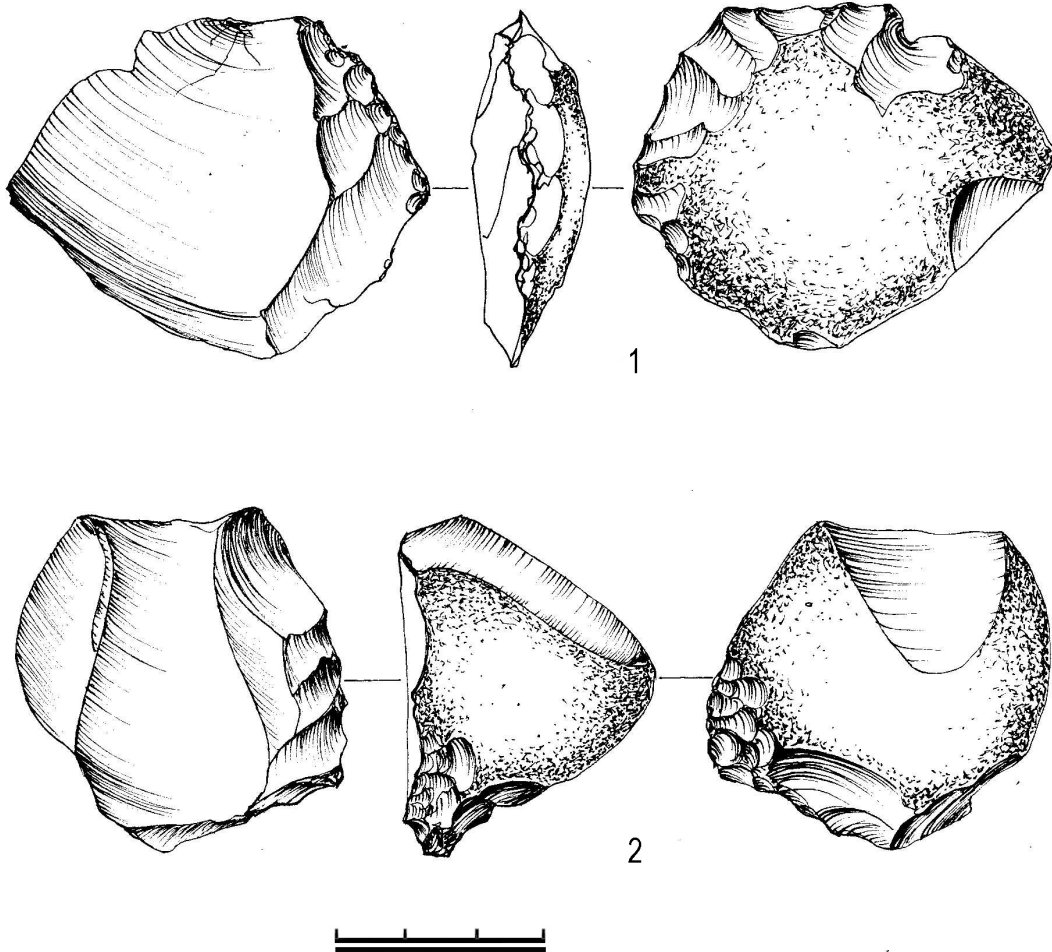

Рис. 11. Пронятин. 2010. Нуклеуси

Fig. 11. Proniatyn 2010. Cores

Кремені абсолютно тотожні попередньому комплексу інвентарю стоянки. До річі, перший великий відщеп, якщо би не “заломився” під час розщеплення, міг би мати риси типового левалуазького сколу.

Прирізка 2. Так само в середній частині коричневої соліфлюкції знайдено 2 крем’яні відщепи (один фрагментований). Перший з них – досить масивний, чотирикутний, дорсально-плоский, з натуральним боковим ребром (4,6×3,4×1,5 см). Кремінь світло-смуғастий, з легкою блакитною патиною. Другий предмет (5,2×3,0×0,7 см) розламаний майже навпіл в поздовжній позиції. Виглядає на безсистемно-крайовий тип з підправленою ударною площадкою.

Прирізка 3. На ділянці цієї прирізки знайдено найбільше крем’яних виробів – 35, хоч вона займала чи не найменшу площу, всього 2 м². Усі матеріали знаходилися майже на одному рівні, ледь нахиленому до ріки, слідуючи сучасній поверхні схилу. Вироби культурного шару знаходилися в нижній частині надгорохівської (надмезинської) соліфлюкційної пачки, верхня межа якої не співпадає за крутизною нахилу з рівнем культурного шару (рис. 9).

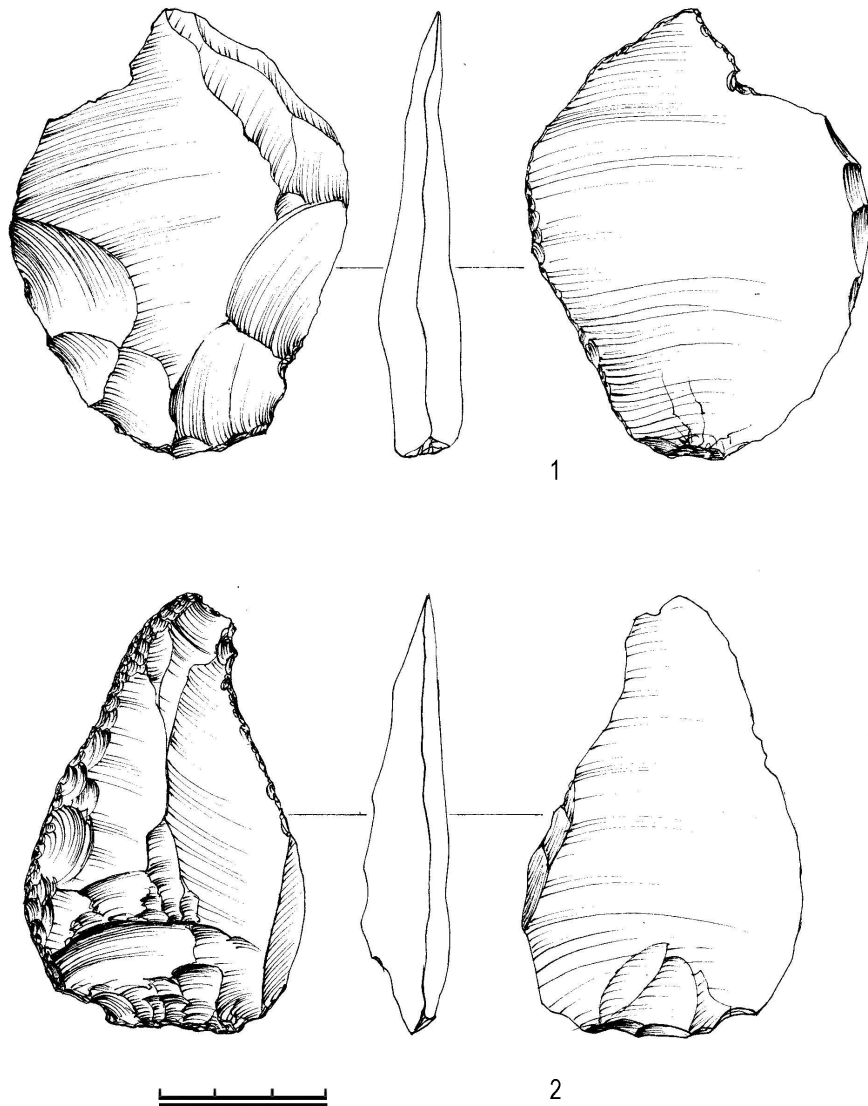

Рис. 12. Пронятин. 2010. Скребла-ножі на левалуазьких відщепях
Fig. 12. Proniatyn. 2010. Knives-scrappers on Levalloise flakes

В колекції цієї прирізки представлений один нуклеус, два крупних уламки сировини (фрагменти ядрищ), два дрібних уламки, 6 скалок-лусок (менше 2 см в поперечнику), три пластини і 24 відщепи (деякі фрагментовані).

Опишемо деякі найхарактерніші вироби.

Нуклеус (розміри: 5,1×4,8×3,5 см) належить до кінцевих з плоскою робочою поверхнею овально-чотирикутної форми і сильно випуклою тиловою стороною. По периметру робочої поверхні помітні різні ударні площадки (рис. 11, 2). Верхня, основна площадка – плоска, нахилена, але є ще й допоміжна, з правої випуклої сторони, фасетована, з якої проведено кілька оформлювальних підготовчих знятть, але завершального (левалуазького) зняття так і не було зроблено, мабуть, з причини невеликих розмірів “залишкового” ядрища.

З трьох пластинчастих сколів в колекції заслуговує на увагу одна досить видовжена заготовка розмірами 9,9×3,0×12 см, тобто, довжина її більша за максимальну ширину в три рази. За технологією розщеплення вона належить до поздовжньо-паралельних крайових і

визначається як ніж з натуральним (жовтовим) обушком (рис. 13, 1). Друга пластина належить до серпоподібних дорсально-плоских, але також з жовняним обушком. Третя пластина обламана, представлена нижньою (базальною) стороною, також обушкового типу (кв. 10-Г, гл. 3,05 м).

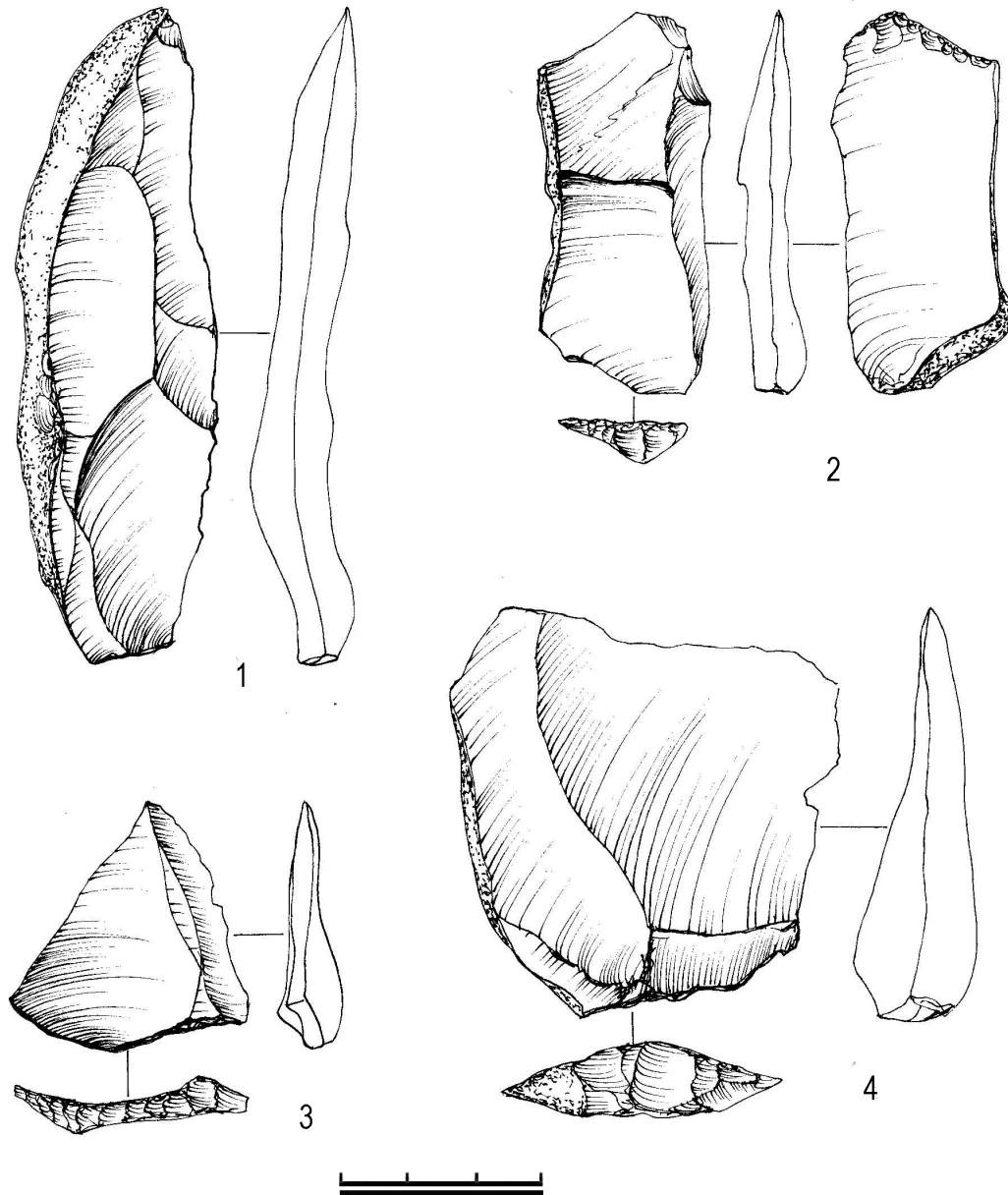

Рис. 13. Пронятин. 2010. Знаряддя і сколи-заготовки
Fig. 13. Proniatyn. 2010. Tools and blanks

Відщепи різноманітні, але переважають (виразно!) технічні сколи підправки ударних площадок, оформлення і переоформлення робочих поверхонь. Третина з них мають різні ділянки кіркового покриття, деякі – повністю крайові. За формою переважають підтрикутні і підчотирикутні або ж аморфні вироби. Дуже сильно відрізняються відщепи поміж собою за товщиною і загальними габаритами. Є дуже товсті сколи обтески ядрищ, підправки площадок, є фрагментовані відщепи. До атипових псевдовістер левалуа умовно можна зачислити трикутний скол т.зв. “вторинного левалуазького зняття” (рис. 13, 3). Він має широку тонкофасетовану ударну площадку, а на спинці – центральний, трохи зміщений, великий

негатив від попереднього зняття (3,8×3,7×0,7 см). Його поверхня вкрита рівномірною блакитно-синьою патиною.

Інший великий підчотирикутний відщеп (рис. 14, 1) має фрагментовану основу, трохи зігнутий профіль і біпоздовжньо-паралельне огранення спинки. В якійсь мірі його можна вважати атиповим сколом левалуа, або ж сколом “дебордан”, оскільки з лівого поздовжнього краю у нього простежуються рештки ударної площадки нуклеуса, які формують своєрідний “обушок-грань”. Його розміри: 7,3×6,0×1,3 см.

Ще 2–3 відщепи можна віднести до левалуазьких, атипових, оскільки це були насправді наперед заплановані і зняті сколи, які, проте, не вдалися з різних технічних чи суб’єктивних причин. Ще є кілька відщепів “дебордан”, первинних і напівпервинних сколів. Переважають майже непатиновані, або злегка патиновані вироби. Усі вони доповнюють уже опубліковану характеристику пронятинського середньопалеолітичного комплексу [Ситник, 2000].

Прирізка 4.

На цій доволі великій площі (майже 9 м²) знайдено порівняно мало матеріалів з культурного шару стоянки – 19 крем’яних виробів (в середньому, по 2 кремені на 1 м²). Тут, в центрально-північній частині розкопу, найяскравіше представлені соліфлюкційні схиліві процеси, які помітні в профілі у вигляді смугасто-хвилястих структур. Ці структури видозмінюються, інтенсифікуються чи наповзають одна на другу буквально через кожні 2–3 метри. Уже одне порівняння профілів стінок одного розкопу в межах 20–30 м показує неоднорідність і різні прояви лесових, а також ґрунтових нашарувань.

В колекції з цієї ділянки є один нуклеус, три знаряддя (2 левалуазьких відщепи і одна пластина з натуральним обушком), 2 пластини і 13 відщепів без ретуші. Нуклеус належить до кінцевих левалуазьких ядрищ попередньо радіального (дископодібного) типу (рис. 11, 1). Останнє широке левалуазьке зняття несподівано захопило більшу частину робочої поверхні і частину кругової ударної площадки нуклеуса (5,0×6,2×1,4 см). Окрім цього великого негатива, на робочій площині помітні негативи у конвергентному напрямі, а з протилежного боку – випукла конкреційна основа нуклеуса з радіальним негативом кругової підправки ядрища. Поверхня ледь патинована. Два знаряддя типу скребел-ножів репрезентовані типовими, але технічно різними левалуазькими відщепами, з ретушшю. Перший (рис. 12, 1) є левалуазький радіальний, з дрібною вентральною ретушшю на випуклому поздовжньому краю (8,2×6,0×1,4 см).

З протилежного випуклого краю помітна ретуш, що формує обушок для упора пальців. Остання обставина незаперечно свідчить про використання цього знаряддя переважно в якості ножа.

Друге знаряддя – типовий конвергентний трикутний скол з вентральною підтескою на місці ударної площадки, яка повністю зняла ударний горбик але сама багатогранна площадка залишилася непорушеною (рис. 12, 2). По лівому ледь випуклому краю нанесена формотворча ретуш – паралельна, підпаралельна, місцями лускова, яка вирівнює робочий край і заходить на спинку відщепу. На протилежному краю також помітна дрібна крайова підретушовка (8,2×5,2×1,4 см).

Вишеописані речі належать до одних з найкращих зразків левалуазьких заготовок Пронятина. Два широкі відщепи мають левалуазький атиповий вигляд. Одне з них (рис. 14, 4) є також сколом “вторинного” типу, оскільки значну частину спинки займає негатив попереднього, мабуть, левалуазького зняття. Відщеп має розміри: 6,1×5,1×1,1 см. Наступний атиповий відщеп левалуа (рис. 13, 4) має більші розміри: 6,3×5,9×1,5 см, фасетовано-природну ударну площадку, радіальне огранення спинки і невеличку смужку жовнового покриття на лівому боковому торці.

Викликає зацікавлення пластина – ніж з натуральним обушком (розміри: 5,9×2,4×0,7 см), що має тонкофасетовану ударну площадку і вентрально-термінальну підтеску-ретуш (рис. 13, 2). Невідомо, для чого була здійснена ця ретуш? На відміну від інших виробів цього комплексу, пластина з обушком має досить виразну блакитну патину.

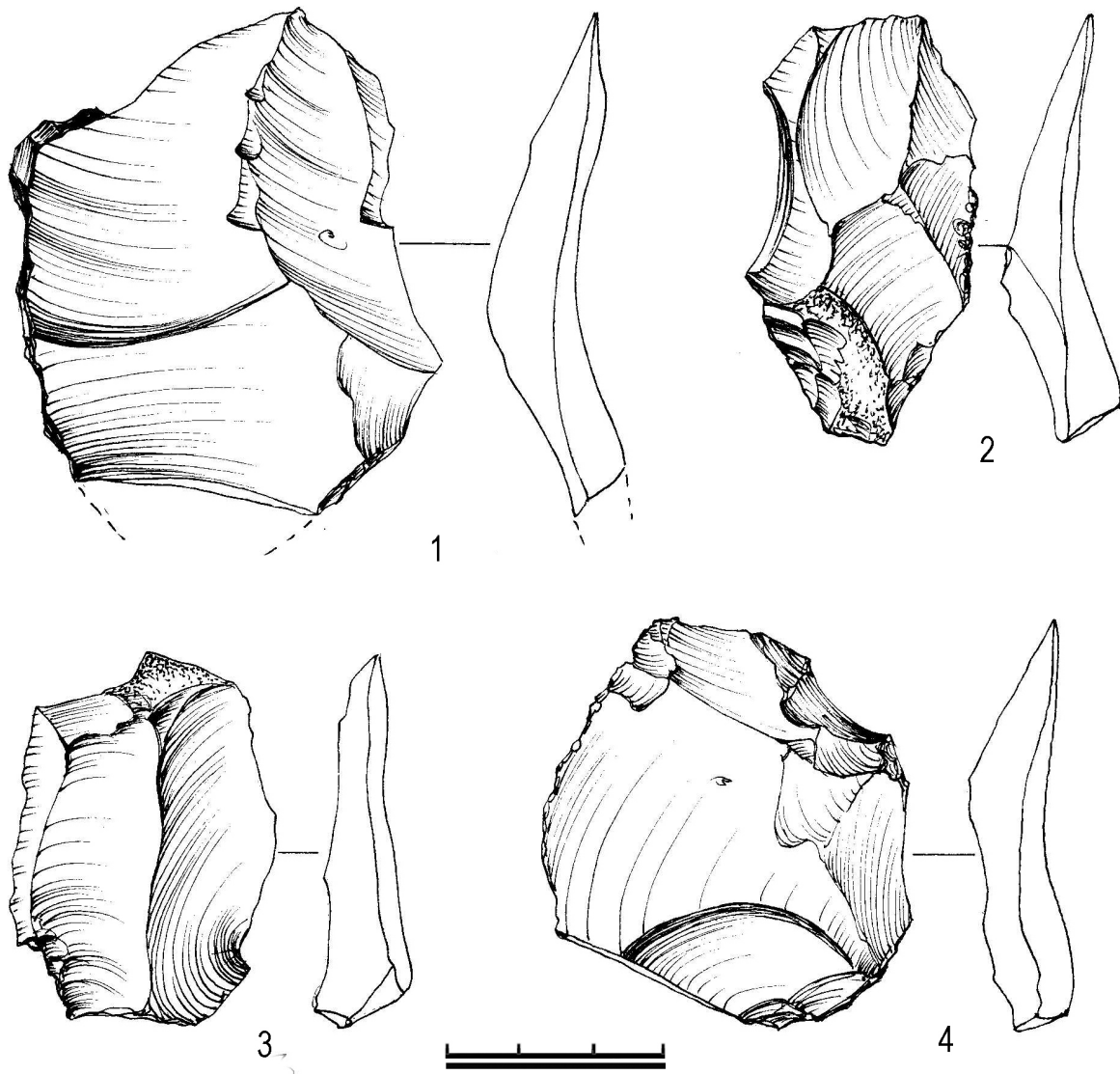

Рис. 14. Пронятин. 2010. Крем'яні сколи-заготовки
Fig. 14. Proniatyn. 2010. Flint tools and blanks

Типовим для індустрії є відщеп поздовжньо-радіального огранення з невеличкою ділянкою кірки на термінальному краю (рис. 14, 3); подібний до нього радіально-крайовий пластинчастий відщеп (рис. 14, 2). Інші предмети менше показові, але загалом це єдиний гомогенний комплекс як за технічними, морфологічними, так і за типологічними ознаками.

Техніко-типологічна інтерпретація пронятинської індустрії

Вторинна обробка здійснювалась на 90 % дрібною, крайовою, однорядною, локалізованою ретушшю по гострому краю заготовки, очевидно, з метою вирівнення надщербленого леза. У багатьох випадках ця ретушна підправка має дрібнозубчастий характер. Не виключено, що вона є наслідком механічного пошкодження при обробці твердих матеріалів (дерево, кістка). Ретуш переважно дорсальна. Вентральна обробка трапляється вкрай рідко (до 8 %). Дрібна мікроретуш зустрічається головним чином на поздовжніх краях предмету.

Тобто, у Пронятині ми спостерігаємо яскравий приклад класичного левалуа, коли за формою, розмірами і пропорціями готові знаряддя продукувалися на рівні первинного розщеплення. Вторинною підправкою робились лише останні “косметичні” мазки.

В плані типологічної характеристики знарядь Пронятин, можна вичленити головні (профілюючі) типи виробів:

1. Ніж дволезовий на левалуазькому відщепі з крайовою локалізованою ретушшю (приблизно 35 %).

2. Ніж обушковий (обушок натуральний чи штучний) без ретуші, або з дрібною підретушовкою лека (приблизно 25 %).

3. Ніж-різак з робочим краєм на куті поздовжньої і поперечної сторін (приблизно 10 %).

4. Скребло поздовжньо-випукле (пряме) на левалуазькій заготовці з однорядною, підпаралельною ретушшю зі сторони спинки (приблизно 6 %).

5. Вістря стрільчасто-трикутне на левалуазькій заготовці, що морфологічно наближене до конвергентного ножа (приблизно 6 %).

6. Скобель переважно вентрального оформлення (приблизно 4 %).

7. Скребок на відщепі, похилий, широкий, термінально-випуклий (приблизно 4 %).

Інші знаряддя поодинокі і типологічно невиразні (10 %).

Таким чином, в техніко-типологічному аспекті індустрія Пронятин є виразно левалуазькою радіально-паралельною, менше конвергентною, фасетованою, середньо-пластинчастою. Вона має риси специфічного виробництва стандартизованої серії сколів-заготовок за розмірами, пропорціями, формою, технічними особливостями попереднього оформлення ударних площадок і робочих поверхонь нуклеусів, за способами вторинної обробки і типологічним набором знарядь праці (ножі).

У загальній схемі розвитку середнього палеоліту Поділля у свій час О. Ситник виділив у ранньовюрмській індустрії таке явище, як *відщепно-пластинчасте левалуа*. До цієї традиції на Поділлі він відніс такі пам'ятки: Пронятин, шар III-A Великого Глибочка I, шар II Ігровиці I, шар III Долішнього Івачова I, можливо, Малашівці I–III [Ситник, 2000, 2006], можливо, Кетроси у Придністер'ї і низку пам'яток у Прут-Дністровському межиріччі [Анисюткин, 1978, 1981, 2001].

Ці пам'ятки характерні найперше типовим набором заготовок. Порівняно із хронологічно попереднім варіантом пізньоашельських відщепних індустрій зменшується масивність і збільшується видовженість виробів, зростає кількість сколів-заготовок правильної геометричної форми, з'являється своєрідна граційність стандартизованих виробів левалуа. Підвищується відсоток тонкого поперечного фасетування ударних площадок, серед яких переважають випуклі. Фіксується значна кількість п'яток типу "chapeau".

Великими серіями заготовок репрезентовані радіальні округло-овальні відщепи, конвергентні трикутні сколи, широкі пластинчасті заготовки з паралельним і підпаралельним ограненням. Центр масивності сколів поступово зміщується від ударної площадки до середньої частини виробу. Розміри заготовок і знарядь коливаються здебільшого у межах 6–8 см.

Отже, Пронятин – це ранньовюрмська (амерсфорт?), західно-подільська, левалуазька, радіально-паралельна, відщепно-пластинчаста, фасетована індустрія, без двобічних знарядь, з перевагою ножеподібних виробів на левалуазьких заготовках (скребла і гостроконечники нерозвинуті).

Значно посилюють ці висновки геологічні дослідження, проведені на пам'ятці у 2010 р., внаслідок яких отримано серію датвань для горизонту I горохова, які складають: **71±10, 84±12, 86±11, 95±13, 105±16 тис. р.**, а для соліфлюкційної пачки у прирізці 1 – **95±12, 83±12 тис. р.**, в шурфі 5 – **91±13 тис. р.** (рис. 7).

Видається, що культурний горизонт Пронятин пов'язаний з нижнім інтерстадіальним (амерсфорт) ґрунтом V киснево-ізотопної стадії, згодом порушеного соліфлюкційними процесами.

Підсумовуючи аналіз, необхідно підкреслити винятково велике значення левалуазької традиції розщеплення каменю на теренах Поділля і Прикарпаття, а також усієї південно-західної частини Східноєвропейської рівнини. Безперечно, це явище не випадкове і знаходить пояснення у широкому розповсюдженні традиційної культури в межах великої території і

тривалого археологічного періоду [Ситник, 2000, 2006]. Пронятинська індустрія – яскраве тому підтвердження.

ЛІТЕРАТУРА

Анисюткин Н.К.

- 1978. Мустьерская стоянка Кетросы в Среднем Приднестровье // БКИЧП. – № 48. – С. 137–148.
- 1981. Археологическое изучение мустьерской стоянки Кетросы // Кетросы. Мустьерская стоянка на Среднем Днестре. – Москва: Наука. – С. 7–53.
- 1999. Итоги изучения среднего палеолита Приднестровья и Северной Молдовы // Stratum. ВАШ археологический журнал. – Санкт-Петербург – Кишинев–Одесса. – № 1. – С. 132–149.
- 2001. Мустьерская эпоха на юго-западе Русской равнины. – Санкт-Петербург. – 310 с.

Богуцький А.Б.

- 1986. Антропогеновые покровные отложения Волыно-Подоллии // Антропогеновые отложения Украины. – Киев: Наук. думка. – С. 121–132.
- 1987. Основные лессовые и палеопочвенные горизонты перигляциальной лесово-почвенной серии плейстоцена на юго-западе Восточно-Европейской платформы // Стратиграфия и корреляции морских и континентальных отложений Украины. – Киев: Наук. думка. – С. 47–52.
- 1990. Основные палеокриогенные этапы плейстоцена юго-запада Восточно-Европейской платформы // Четвертичный период: методы исследования, стратиграфия и экология. Тезисы. VII Всесоюз. совещ. – Т. 1. – Таллинн. – С. 65–66.

Богуцький А.Б., Богуцький О.А., Волошин П.К.

- 1998. Лесовий покрив Волинської височини // Українське Полісся: вчора, сьогодні, завтра: 36. наук. праць. – Луцьк: Надстир'я. – С. 105–107.

Гладилин В.Н.

- 1976. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. – Киев: Наукова думка. – 229 с.
- 1985. Ранний палеолит // Археология Украинской ССР. – Киев: Наукова думка. – Т. 1. – С. 12–53.

Заверняев Ф.М.

- 1978. Хотылевское палеолитическое местонахождение. – Ленинград: Наука. – 126 с.

Замятнин С.Н.

- 1961. Сталинградская палеолитическая стоянка // КСИА. – Вып. 89. – С. 5–35.

Кулаковская Л.В.

- 1989. Мустьерские культуры Карпатского бассейна. – Киев: Наукова думка. – 125 с.
- 2003. Середньопалеолітичні варіації на заході України // Варіабельність середнього палеоліту України. Матеріали Круглого столу 11–12 листопада 2002 р. – Київ. – С. 10–31
- 2009. Королево: хронология раннего и среднего палеолита // С.Н. Бибииков и первобытная археология. Санкт-Петербург. – С. 87–100.

Савич В.П.

- 1969. До питання про співвідношення пам'яток пізнього палеоліту південно-західної Волині і Придністров'я // Матеріали Другої подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів. – С. 110–111.
- 1975. Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. – Київ: Наукова думка. – 136 с.

Ситник О.

- 1985. Мустьерська стоянка Пронятин поблизу Тернополя // Археологія. – № 50. – С. 36–44.
- 2000. Середній палеоліт Поділля. – Львів. – 372 с.
- 2006. Варіабельність левалуазьких індустрій середнього палеоліту заходу України// МДАПВ. – Вип. 10. – Львів. – С. 50–72.

Сытник А.С.

- 1978. Мустьерская стоянка под Тернополем // АО 1977 г. – Москва: Наука. – 389 с.
- 1980. Исследование Тернопольской палеолитической экспедиции // АО 1979 г. – Москва. – С. 343 .

- 1989 Палеолит Приднестровской Подолии // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – Киев: Наукова думка. – С. 86–93.
- 1994 Мустьерская стоянка Пронятин и ее место в палеолите Восточной Европы // Археологический альманах. – Донецк. – С. 101–121.
- Степанчук В.Н.*
- 1999 Утонченные изделия в леваллуазской индустрии Пронятин, Западная Украина Археологический альманах. – Донецк. – № 8. – С. 193–196.
- Степанчук В.Н., Ситник А.С.*
- 2004 О технологии расщепления камня на стоянке Пронятин // Археологический альманах. – Донецк. – С. 49–75.
- Łanczont M., Boguckij A.*
- 2007 High-resolution archive of climatic oscillations during Oxygen Isotope Stages 5–2 in the loess-palaeosol sequence at Kolodiiv (East Carpathian Foreland, Ukraine) // Geological Quarterly. – Warszawa. – 51 (2). – P. 105–126.
- Mojski J.E.*
- 1999 Drobne jednostki stratygraficzne piętra wisły w obszarze perybaltyckim // Przegląd geologiczny. – Vol. 47 (3). – S. 247–254.
- Stepanchuk V., Sytnik A.*
- 1999 The chaines operatoires of levallois site Pronyatyn, Western Ukraine // Prehistoire Europeenne. – Vol. 13. – P. 33–66.

**Olexandr SYTNYK, Andrij BOGUCKI,
Ruslan KOROPETSKYI, Olena TOMENIUK,
Maria LANCZONT, Jaroslav KUSIAK,
Tereza MADEYSKA**

NEW DATING AND GEOLOGICAL-ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES OF PALEOLITHIC SITE PRONIATYN

The article deals with new interpretation of Paleolithic site Proniatyn that is based on archaeological and geological researches. Analysis of collections of artifacts allow authors to determine its flint industry as Early-Würm, Western-Podillia, Levalloise, radial-parallel, flakes-and-blades one without two-sided tools and with domination of knife-like products on Levalloise blanks. Such suggestion is witnessed by dates, obtained during researches in 2010: 71 ± 10 , 84 ± 12 , 86 ± 11 , 95 ± 13 , 105 ± 16 kyr. for first horizon of Horohiv fossiled soil, and 95 ± 12 , 83 ± 12 , 91 ± 13 kyr. – for solifluctional deposits. It is possible, that cultural layer of Proniatyn associated with lowest interstadial soil of Oxygen stage V, which was partly destroyed by solifluctional processes.